

Становништво Босне и Херцеговине за последњих 100 год. (1840—1940)

у Цариград пронао кроз Босну, изводи три велика разлога зашто Босна није добро насељена: куте, бјешње раје од савних терета и винега и узимања у Јањинаре (од сваког слава 3—6 ивијешних и ивијдрвалних максима).¹⁾ Католичке мисије у Босни забилежавале су велико опадање становништва. Тако су оне констатовале, да је у Босни 1743 године (послије ратовања и похода принца Савојског кроз Босну) било католика само око 44.000. Разни званик православних калуђера говоре о великој погубији и страдању народа од куте, разних болести, насиља, убијања и одвођења у Јањинаре. Све је то проревивало народ и пустошило земљу.

Споменути Куршешинић не наводи колики је број становништва у Босни био око 1630 године. Он дијели Босну на два дијела: на Доњу Босну (од Уне до Сарајева), и на Горњу Босну (од Сарајева до Зичана, Митровице). У Доњој Босни спомиње три врсте становништва: римокатолике, Србе (Suffen) и Турке. У Горњој Босни су, по Куршешинићу, само Срби и Турци. Колико је које вјере и народности и у којој сразмјери било у Горњој Босни и Доњој Босни, не говори ништа.

Већ по пропасти Босне спомињу се у Босни три вјере: муслиманска, католичка и православна. Колико је које вјере било и у којој несубјектној сразмјери, није нигдје званично наведено. Неки писци мисле да је у босанској краљевини било више католика, него православних, а неки опет обрнуто. Рачки у својој књизи о Богомилцима и Патарицима²⁾ спомиње, да је папин послатици у Босни јављао у Рим из Босне 1232 године, да су становници ове земље великим дијелом окружени кривојерском опачицом.³⁾ Угарски краљ Бела IV тужи се 1244 године, да је »у Босни опачина кривојерска тако силно маха преотема, да имаде у оних страних веома мало ревноватеља и штоватеља праве вјере.«⁴⁾ Око 1440 године, за вријеме краља Стјепана Томе, било је у Босни »Патарена и православних много више него католика.«⁵⁾

Као што је прије речено, католичке мисије у Босни слазе су од времена до времена у Рим извјештаје о стању католика у Босни, па су узгред појкада спомињали и остале вјере. Папински легат Иван Кардинал послао је доминиканца Николу Барбуција у Јајце 1459 године. Одатле јавља Барбуцић да краљ тражи помоћ, јер се сам с Турцима не може борити због »манихејаца, који су више вољели Турке него кршћане, а умало да није већи дио становништва манихејски«. Атанасије Георгицеа шаље 1626 године цару Фердинанду II извјештај о своме путовању у Босну, па вели: »Католици има у краљевству босанском 250.000«. За православне каже: »Шизматика у овом краљевству има већи број него католика, којима управљају њихови попови и калуђери у духовним стварима и који су прије реформе календара били много пржени и пријатељи са католицима«. За Турке вели: »Далеко је већи

¹⁾ П. Матковић: Путовања по Балканском полуострву XVI вијека. Рад Југославенске Академије, књига 56.

²⁾ Рачки Фрањо Др.: Борба Јужних Славена за државну независност — Богомили и Патарици. II издање, Београд 1931 године.

³⁾ Ibidem, 402.

⁴⁾ Ibidem, 410.

⁵⁾ Ibidem, 458.

Преглед

број католика и шиматика него Турака⁷⁾ Бискуп босански Марин Марашић јавља у Риму 1653 године, да су становници Босне већином дјелом Муслимани од порода, а дјеломце потурчињаци. Осим њих има католика и хришћана. Жидова има једино у Сарајеву, а Цигана повудах. За насељивање католика из Босне изводи бискуп «да је последних 10 година изелико на Босне због неспособности стања» и неописаних прогона преко 2000 католика обитељи у Угарску. Број католика сизке на 73.383. У босанској земљи станују католици помињани са муслиманима и хришћанима; и једних и других има веома много.⁸⁾

Према «Опћем прегледу умножавања католика и фрањевца у Босни и Херцеговини, састављеном према извјештајима апостолског никаријата за Б. и Х., развој католика од 1743—1877 био је овакав: Године 1743 — 43.822; године 1779 — 76.439; године 1840 — 128.192; године 1877 — 190.192 становника. За вријеме од 134 године порастао је број католика за 150.370 душа.⁹⁾ По летопису фрањевачког самостана у Сутјесци¹⁰⁾ било је у Босни 1773 год. 66.895; год. 1777 — 71.432 и год. 1837 — 121.530 католика. Др. Ото Блау публиковао је у својој књизи «Reisen in Bosnien u. Herzegovina»¹¹⁾ податке о броју католика у Б. и Х., што их је добио од званичне католичке стране. По тим подацима број католика у Б. и Х. 1867 године износио је око 181.000 душа.

Иако у вријеме турске управе у Босни није било све до 1851 године пописа цјелокупног становништва, ипак се не може рећи да није било никаквог пописа. Турске власти настојале су, да у свако доба буду обавијештене о броју лица способних да носе оружје, па су од времена до времена вршиле попис таквих лица. Тако су у клишом санџаку, под који је у то вријеме спадао и један дио западне Босне, санџаци Мустаја бег и син му Мехмед извршили такав попис 1600 и 1624 године, а босански беглербег Ибрахимпаша Менинбеговић 1620 год. за војску способних лица у Босни.¹²⁾

Од друге половине 18 вијека имамо више података о броју становништва у Б. и Х., па имамо и званичних пописа којих прије није било. Сви ти званични и приватни пописи наводе податке по вјерама. Под православним наводе се и Срби и не-Срби православне вјере; под католицима Хрвати и не-Хрвати католичке вјере; под Муслиманима Муслимани Мухамедове

⁷⁾ Неколико прилога к босанској црквеној повласти. Сабрао фра М. Батинић. Старице Ј. Академије књ. 17, стр. 127—128.

⁸⁾ Два савремена извјештаја о Босни из прве половине XVII стољећа. Припошито Др. Ф. М. Гласник Земалског музеја за Босну и Херцеговину за 1904 године, страна 252—255.

⁹⁾ Младен Дорковић: Народ и земља Хрвата. Издање Матице Хрватске у Загребу 1939 године, стр. 147.

¹⁰⁾ Др фра Ј. Јелишић: Летописе фрањевачког манастира у Кр. Сутјесци. Гласник Земалског музеја у Б. Х. XXXVIII-1926, страна 5 и 11 и Гласник Земал. музеја XXXIX-1927, страна 190.

¹¹⁾ Dr. Otto Blau: Reisen in Bosnien und Herzegovina; Berlin 1877, стр. 196—224.

¹²⁾ Прилози из географско-статистички опис босанског пашалука. Припошито Др. Франьо Речић, Старице Југосл. Академије, књ. XIV, страна 173—174.

Становништво Босне и Херцеговине за последњих 100 год. (1840—1940)

Године	Босански вилајет					Босна и Херцеговина					
	Чаји је попис	Право-славних	Мусли-мана	Като-лика	Осталих	Света	Право-славних	Мусли-мана	Като-лика	Осталих	Света
1840	Фра. Ривапа Јукаћа	590.000	381.000	200.000	40.000	1,100.000	400.000	320.000	200.000	10.000	930.000
1851	Званички — Гејел	571.756	442.170	185.504	12.742	1,211.712	461.000	362.770	185.000	13.000	1,021.770
1865	Званички	689.500	486.400	257.000	8.180	1,442.000	556.000	389.000	257.000	8.000	1,210.000
1885	Томас Ковачевић	560.000	384.000	150.000	6.000	1,100.000	470.000	300.000	190.000	8.000	930.000
1871	Званички	452.624	619.044	156.768	14.022	1,242.458	340.000	541.000	156.000	5.000	1,042.000
1875	В. Клајнћа	646.678	480.596	207.119	3.000	1,337.393	520.000	400.000	207.000	1.800	1,127.000
1876	Званички	476.000	619.000	160.000	8.000	1,263.700	410.300	480.400	160.000	3.000	1,053.700
1879	"	—	—	—	—	—	496.485	448.613	209.391	3.675	1,158.164
1885	"	—	—	—	—	—	571.250	492.710	265.788	6.343	1,336.091
1895	"	—	—	—	—	—	673.246	548.632	334.142	13.074	1,569.092
1910	"	—	—	—	—	—	825.918	612.137	434.061	26.426	1,898.144
1921	"	—	—	—	—	—	829.162	588.246	443.914	28.606	1,889.929
1931	"	—	—	—	—	—	1,028.134	718.079	547.949	29.383	2,323.585
1940	Привални	—	—	—	—	—	1,261.300	880.720	672.120	36.250	2,850.396

Поглед

дјери, Цигани и Јевреји наводе се обично засебно. Територија на која се за пријема Турске односе пописи азилата округе: сарајевски, зворнички, тразнички, бихаћки, мостарски, новопазарски. У мостарском округу издвојено се и један мањи дио дјелишће западне Црне Горе (брај око Никшића и Корјенћа). То је био тако зван Босански вилајет у ширем смислу ријечи. Послије окуповање Б. и Х., 1878 године, отцијепљен је од Босанског вилајета Новопазарски Санџак и они дијелови западне Црне Горе и остао територија именована Босна и Херцеговина (у даљњем опсегу).

1) Од приватних лица први је дао доста приближан и вјеродостојан број становништва Босанског вилајета фра Иван Јукић Биваљчић у Српско-дипломатском извјештају за 1841 годину.¹²⁾ По његовој процјени било је 1840 године у Босанском вилајету око 1,100.000 душа; хришћана око 500.000, кршћана око 200.000, муслимана око 384.000, и Јевреја око 16.000. Пошто је становништво у Новопазарском Санџаку и у оном дијелу Херцеговине што је послије припао Црној Гори износило око 15—16% свега становништва у вилајету, могло је те године бити у Босни и Херцеговини, у данашњим границама, око 930.000. Од тога је било православних око 400.000, католика око 200.000 и Муслимана око 320.000.

2) Турска управа у Босни извршила је више пописа становништва: 1851, 1865, 1871 и 1876 године. Први је био 1851, а посљедњи 1876 године. Ови пописи нису били поуздани из много узрока. Алжавост при попису, подрашност, хотимично смањивање броја иновјераца, смањивање броја становништва уопште због плаћања пореза, који се плаћао по мушким главама, карактеришу ове пописе. Посљедница свега тога је, да ови званични пописи, у већини случајева, наводе знатно мањи број становништва него што га је донста било. Има случајева гдје су очито и претјеривали. Према првом званичном попису било је у Босни заједно са Новопазарским Санџаком, без Херцеговине, 444.478 мушких глава, и то: муслимана 175.177, хришћана 263.537, Јевреја 1.074 и Цигана 4.640.¹³⁾ Овај турски попис није дијелио хришћане, него је католике и православне узимао заједно. Осим тога овај попис није стварно вршен према главама, него према броју кућа. Он је, према Хилфердингу и на штету броја хришћана, чији је број власт турска настојала да прикаже мањим.

Аустријски конзуларни чиновник у Босни за вријеме Турске управе Густав Темел¹⁴⁾ је, према тадањем (1851 год.) броју кућа, за житељство Босне (мушко и женско) израчунао 1,003.800, а за Херцеговину 207.972, тако да је за целокупно житељство Босанског вилајета 1851 године израчунао 1,211.772 становника. (Он је број кућа помножио са 7, рачунајући да на једну кућу спада просјечно по 7 душа.) Од 1,211.712 душа било је: православних 571.758 или 47%, муслимана 442.170 или 36%, католика 185.504 или 15,30%, Цигана и Јевреја 12.742 или 1,70%. Те године било је, по Темелу, у Ново-

¹²⁾ Земљописно-повјештно описанье Босне; Српско-Дипломатски Магазин за 1841 годину, стр. 26—29.

¹³⁾ Хилфердинг А. Милитарић М: Босна (из путовања по Босни), Београд 1859, страна 43.

¹⁴⁾ Gustav Thomeel: Beschreibung des Vilajet Bosnien, Wien, 1857, стр. 76—78.

Становништво Босне и Херцеговине за последњих 100 год (1840-1940)

Новопазарском Санџаку око 152.000, док је у оном дијелу маџарског војводства што је по Берлинском конгресу пришао Црној Гори било, по Петерману, око 48.000 душа.¹⁵⁾ Кад се оба та броја одбију од наведеног броја душа у цијелом вилајету, онда је те године у Босни и Херцеговини, у данашњим границама, било око 1.021.770 душа. Пошто у Новопазарском Санџаку и оном дијелу источне Херцеговине није било католика, то је у Босни и Херцеговини остао број католика 185.504, а број муслимана и православних сачињено се за 190.000, и то број православних за око 110.000, а муслимана за око 80.000. Према томе у границама данашње Босне и Херцеговине било је те године: православних око 461.000, муслимана око 362.300, католика око 185.000 и осталих око 13.000.

3) Званични попис од 1865¹⁶⁾ године наводи да је у Босанском вилајету било 721.031 мушких глава. Од тога је било 344.777 православних, 243.203 муслиманских, 128.960 католичких и 4.091 јеврејских. У цијелом вилајету било је дакле око 1.442.000 душа: православних око 689.500, муслиманских око 486.400, католика око 257.000 и Јевреја око 8.180. Кад се од тога броја одбије Новопазарски Санџак и онај источни дио Херцеговине (око 220.000), онда је те године било у Б. и Х. православних око 556.000, муслимана око 389.000, католика око 257.000 и Јевреја око 8.000, свега око 1.210.000.

За 1865 годину имамо прорачун становништва у Босна-вилајету и мод Томе Ковачевића, аутора књиге »Опис Босне и Херцеговине«.¹⁷⁾ Он наводи да је те године било у цијелом вилајету око 1.100.000 становника: православних, католика и муслимана око 1.096.000, а Јевреја и Цигана 8.600. Православних је било по Т. Ковачевићу око 560.000, католика око 150.000, а муслимана око 384.000. Кд се овде одбије становништво Новопазарског Санџака и онај дио источне Херцеговине (око 170.000) онда је у Б. и Х. било око 930.000 становника (православних око 470.000, католика око 150.000, муслимана око 308.000 и осталих око 8.000.)

5) Званични турски попис од 1871 године наводи у Босни са Новопазарским Санџаком 539.300, а у тадањој Херцеговини 81.929; свега 621.229 мушких глава, или око 1.242.458¹⁸⁾: православних 452.624, муслимана 619.044, католика 156.768, Јевреја и Цигана 14.022. Кад се одбије на Новопазарском Санџак и онај дио Херцеговине што је касније припадао Црној Гори око 200.000, онда је те године било у данашњој Б. и Х. око 1.042.000: православних око 340.000, католика око 156.000, муслимана око 541.000, осталих 5000.

Кад се овај попис сравни са оним званичним из 1865 године, види се колико су ови званични пописи били несигурни и одока. Види се и то, како се све више крије број мушких глава због плаћања пореза и војнице, коју су плаћали хришћани, и како се с планом повећала број муслимана на штету хришћана.

¹⁵⁾ Попис мјеста и житељства у Б. и Х. Сарајево 1836, стр. XIV.

¹⁶⁾ Гласник Српског Ученог Друштва, кн. XX старог реда, Београд 1866, стр. 222-227.

¹⁷⁾ Томо Ковачевић: Опис Босне и Херцеговине, Београд 1865, стр. 18-22.

Преглед

Овај турски попис од 1871 године приближан је попису што га је објавио Томо Ковачевић, па према њему можемо узети и број становника по вјерама у цијелом вилајету и у Б. и Х., у ужем смислу.

6) Турски званични попис од 1876 године наводи да је те године било у Босанском вилајету око 1.263.700 душа, и то: 619.044 муслимана и 644.656 иновјерана. Кад се од тога броја одбије око 210.000, колико је отпадало отицање на Новопазарски Санџак и онај дио Херцеговине, онда је у Б. и Х. те године било је око 1.053.700, (православних око 410.300, муслимана око 480.400, католика око 160.000 и осталих око 3.000.)

Овај је попис несигуран, јер је у то вријеме велики дио Босне и Херцеговине био већ захваћен устанак, па се попис није могао извојшати на цијелој територији.

7) По Вјекославу Клаићу било је у Босанском вилајету 1875 године 1.337.293 душа: православних 646.678 (48.90%), католика 207.119 (16.50%), муслимана 480.596 (36.90%), Жидова 3.000 (око 9.20%). Кад се одбије приближан број становника у Новопазарском Санџаку (око 210.000), онда је, по Клаићу, 1875 године било у Б. и Х. око 1.127.000 становника (православних око 520.000, католика око 207.000, муслимана око 400.000 и осталих око 1.800.)

8) После окупације Б. и Х. извршила је Аустрија 1879 године први свој званични попис становника (Новопазарски Санџак и онај мали дио источне Херцеговине отпао је сада од Босна-вилајета).²⁰⁾ По томе званичном попису било је те године у Б. и Х. 1.158.164 душа; православних 496.485 (42.88%), католика 209.391 (18.08%), муслимана 448.613 (38.75%) и осталих 3.675 (0.31%). Овај је попис био доста сумаран.

9) После 6 година (1885)²¹⁾ извршен је детаљнији и поузданији попис. Те године било је у Б. и Х. 1.336.091 становник: православних 571.250 (42.76%), католика 265.788 (19.88%), муслимана 492.710 (36.88%) и осталих 6.342 (0.47%).

10) Године 1895 извршен је нови попис. По томе попису било је у Б. и Х. 1.568.092 душа: православних 673.246 (42.94%), муслимана 548.632 (34.99%), католика 334.142 (21.31%) и осталих 12.072 (0.76%).²²⁾

11) По попису од 1910 године било је у Б. и Х. 1.898.044 душа: православних 825.918 (43.49%), муслимана 612.137 (32.25%), католика 434.061 (22.87%), осталих 26.428 (1.39%).²³⁾

За вријеме бивше Југославије извршена су два пописа 1921 (сумаран и 1931 детаљан).

²⁰⁾ Вјекослав Клаић: Босна, Загреб 1878. Издање Матце Хрватске, стр. 72.

²¹⁾ Штатистика мјеста пуцањства Босне и Херцеговине, службено издање, Сарајево 1880.

²²⁾ Штатистика мјеста и житељства Босне и Херцеговине, службено издање, Сарајево 1896.

²³⁾ Главни резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини, службено издање, Сарајево 1896.

²⁴⁾ Резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини, службено издање, Сарајево 1912.

Становништво Босне и Херцеговине за последњих 100 год. (1840-1940)

12) По попису од 1921. године било је у Б. и Х. 1.899.929 душа. Од тога је било православних 829.162 (43,67%), католика 443.914 (23,48%), муслимана 588.247 (31,07%), и осталих 28.606 (1,58%).²¹⁾ Код се резултати овог пописа упореде са резултатима пописа од 1910. године, констатује се, да је био прираст становника за 10 година веома за вријеме првог свијетског рата (око 450.000.)

13) Попис од 1931. године био је детаљнији. Те године било је у Б. и Х. 2.323.555 души: православних 1.028.134 (44,25%), католика 517.949 (22,58%), муслимана 718.679 (30,96%), осталих 29.333 (1,27%).²²⁾

14) По апроксимативном прорачуну било је у Б. и Х. 1940. године (у очи рата) 2.850.896 становника. Код се задржи исти односи проценат као и код пописа од 1931. године, онда је 1940. године било православних око 1.261.300, муслимана око 880.720, католика око 572.120 и осталих око 36.250.

II. Код се увече и упореде пописи (званични и приватни) за вријеме Турске, Аустрије (званични) и бивше Југославије (званични), онда се приказују извјесне карактеристичне ствари:

а) За вријеме Турске диференцирају се приватни и званични пописи знатно. Приватни пописи наводе каткада већи, а каткада мањи број становника него званични пописи, који су доста површни и несигурни. Диференције иду у стотине хиљада. Осим тога званични пописи показују тенденцију да прикажу већи број муслимана, а мањи број иновјераца. Званични пописи убрајају све иновјерце заједно и не дијеле их. Муслимани крију број мушких глава због пореза, а хришћани због војнице и владичиног бира. Католички шематизми су доста сигурни, док су подаци православних ако их има, нетачни и непоуздани. По турским подацима однос између муслимана и иновјераца креће се од 7:1 до 102:107. По попису од 1865. године, гдје су наведене засебно све три вјере, однос између православних, муслимана и католика наведен је као 5,6:3,8:1,5. Код приватних пописа тај однос обиљежи је углавном са 4:3:2 или са 5:4:2. Од 1851. до 1876. године, ко јест за 25 година, повећао се, по званичном попису, број становника Босне и Херцеговине од 800.000 на 1.050.000 тј. за 250.000. По приватним пописима пораст за то вријеме био је око 220.000. По турским пописима проценат православних у Босни кретао се од 40% до 44%; проценат муслимана од 38% до 42%; проценат католика од 20% до 16%. По приватним пописима односни проценти били су другачији: за православне од 44% до 50% (Квајн и Ковачевић); за муслимане од 30% до 34%; за католике од 14% до 15%.

б) За вријеме Аустрије бројни прираштај код православних је нормалан, природан, а код католика и муслимана ненормалан. За 31 годину (1879-1910) број православних је порастао од 496.485 на 825.418 тј. повећао се за 328.933 или са 65%. За то исто вријеме порастао је број католика за 224.670 (од 209.391 на 434.061) или за 107%; док је број муслимана порастао само за 163.524 (од 448.613 на 612.137) или за 38%. Пошто је цео један прираштај код свих ових вјера, који живе у скоро једнаким приликама и на

²¹⁾ Резултати пописа становништва у Краљ. Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1924.

²²⁾ Статистички годишњак Краљ. Југославије за 1932 год., Београд 1934.

Продана

истом tar, skoro jednako, to se konstatuje, uzevši prihraniti pravoslavni kao normalnu osnovicu, da je prihraniti katolika skoro dva puta veći od normala, a broj muslimana skoro dvoje puta manji od normala. To su uglavnom posljednja doseljavanja jednih, a iseljavanja drugih. Pod katolicima računati su Hrvati, Poljaci, Česi i druge nacije katoličke vjere, posebno kao što su pod pravoslavcima računati Srbi i drugi pravoslavne vjere. Doseljavanje se uglavnom odnosilo na katolike koji nisu Hrvati i kojih u vrijeme okupacije nije skoro ni bilo u B. i X. (Po popisu od 1910 bilo je Čeha, Poljaka, Nijemaca, Mađara i Slovenaca oko 60.000. Skoro su svi doseljeni za vrijeme Austrije).

Процент појединих конфесија за време Аустрије према целокупном становништву није се код неких знатно. Код православних кретао се од 42,88% до 43,49% (тј. повећао се за 0,61%); код муслимана био је од 38,73% на 32,25% (опало за 6,48%); код католика од 18,08 до 22,87% (повећао за 4,79%); код осталих од 0,31% до 1,89% (повећао за 1,58%).

в) За време бивше Југославије. Процент становника исто је код ове вјере скоро исти каква је био при елону Аустрије: код православних око 44%, код муслимана око 31% и код католика око 23%. Неког већег досељавиња или исељавиња није било, па је све остало углавном исто. Пописи нису показивали тенденцију смањивања или повећавања броја појединих народа или вјера.

г) За време од 100 година (од 1840 до 1940) број Православних у Б. и Х. утростручно се, број муслимана мање него утростручно, а број католика учверостручно. Повећање католика иде углавном на рачун досељавиња католика нехрвата, а умањивање муслимана на рачун исељавиња. Број целокупног становништва утростручно се за 100 година. То се може узети као нормално.

д) Кад је Турска изашла из Босне, било је: православних 500.000, муслимана око 400.000, католика 200.000: свега око 1.100.000 становника.

Кад је Аустрија потјерала из Босне, било је: православних око 900.000, муслимана око 640.000, католика око 480.000: свега око 2.000.000 становника.

Кад је пропала бивша Југославија, било је православних око 1.320.000, муслимана око 970.000, католика око 720.000. Свега око 3.000.000 становника.

е) Свака вјера између појединих конфесија у Б. и Х. крета се за оних 100 година отприлике око 4:3:2, а по броју душа појединих конфесија ишла је редом: православни, муслиман, католик, јевреји, остале конфесије биле су слабо заступљене.

Ђорђе Пејановић